

Габелко О. М.,

Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка

КАТЕГОРІЯ ВВІЧЛИВОСТІ ЯК СКЛАДОВА МОВНОГО ЕТИКЕТУ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

У статті розкриваються певні стратегії ввічливості та їх реалізація у мовленнєвих актах в англійській мові. Звертається увага на процес мовленнєвої комунікації.

Ключові слова: мовна комунікація, категорія “ввічливість”, мовний етикет, позитивна та негативна ввічливість.

В статье раскрываются определенные стратегии и их реализация в речевых актах в английском языке. Обращается внимание на процесс речевой коммуникации.

Ключевые слова: речевая коммуникация, категория “вежливость”, речевой этикет, позитивная и негативная вежливость.

The article deals with certain strategies of politeness and their usage in speech in the English language. Attention is paid to the process of communication.

Key words: communication, the category of “politeness”, the etiquette of speech, positive and negative politeness.

Актуальність даного дослідження зумовлена, по-перше, зростанням ролі міжособистісного спілкування, у зв'язку із розширенням меж міжнародного співробітництва, по-друге, з формуванням нових вимог до якості міжособистісного комунікативного процесу, спрямованого на досягнення взаєморозуміння, і по-третє, потребою дослідження питань практичного регулювання міжособистісного вербального спілкування та взаємодії людей.

Розвиток лінгвістичної науки кінця ХХ – початку ХХІ століття виокремив важливу ідею: комунікація людей – це основа їхньої свідомості, пізнання, суспільного буття в цілому, а, відтак, людина не може існувати поза комунікацією. Вчені зосереджують увагу на проблемах мовного спілкування, принципах моделювання мовного акту. До основних мовно-етичних категорій належить категорія ввічливості.

Так, об'єктом нашого дослідження є категорія ввічливості як складова мовного етикету та її реалізація в сучасній англійській мові.

Зростання уваги до соціолінгвістики, зокрема до питань мовної комунікації, до принципів моделювання комунікативного акту, а також функціонування мови в усіх сферах суспільної діяльності, є однією з важливих особливостей сучасного зарубіжного мовознавства. У рамках цієї загальної проблематики важливим також є вивчення мовленнєвого етикету.

Під мовним етикетом ми розуміємо “систему стійких формул спілкування, що пропонуються суспільством для встановлення мовленнєвого контакту співрозмовників, підтримки спілкування у вибраній тональності відповідно до їх соціальних ролей і рольових позицій відносно один одного, взаємних відносинам в офіційній і неофіційній обстановці” [4, с. 413].

Український мовознавець Світлана Богдан [1] зазначає, що мовний етикет українців є унікальною, універсальною моделлю їх мовної діяльності. Знання цієї системи, а ще більше – повсякденна їх реалізація, гармонія знань і внутрішнього світу людини – без перебільшень, є своєрідним барометром духовної зрілості нації.

Проте мовленнєвий етикет можна розуміти й значно ширше – як форму нормативної мовленнєвої поведінки в суспільстві в цілому. Дослідники англійського мовленнєвого етикету стверджують, що коло етикетних засобів значно ширше: сюди входять і евфемізми, і способи найменувань, і т. ін.

Головне призначення етикету, у тому числі й мовленнєвого, – встановлення сприятливого контакту між людьми, регулювання їхніх взаємин за принципом ввічливості.

На сьогодні найповніше концепція ввічливості потрактована в монографії П. Браун та С. Левінсона “Ввічливість: деякі універсалії мовного вживання”, де описано всі акти, що обмежують свободу або ставлять під загрозу самооцінку особи. Вони реалізуються у трьох типових стратегіях: вуалювання значення ввічливості засобами метафори, іронії, риторичних питань, натяків; прямого вираження значення без пом'якшувальних засобів; вираження значення негативного чи позитивного ставлення [2, с.102-214].

У прагматичному плані ввічливість розглядається як стратегія або набір стратегій, що орієнтовані на досягнення позитивного результату у спілкуванні. Вибір тієї або іншої стратегії комунікантами залежить як від зовнішніх, так і від внутрішніх факторів, а саме від параметрів ситуації, моральних і культурних цінностей. З погляду прагматики, для детального дослідження теорії ввічливості необхідно вивчити механізми вибору відповідних мовних стратегій для оформлення комунікативних намірів учасників спілкування, розглянути різні аспекти дискурсивної діяльності людини та вплив на неї соціокультурних норм і правил мовної поведінки.

Способи вираження принципів ввічливості в різних мовах залежать від структури суспільства, у яких ці мови функціонують, і від прийнятих у них моделей соціальної поведінки. Використовуючи концепти “збереження/ втрата особи”, П. Браун і С. Левінсон розробили загальну теорію, у якій обґрунтували передбачуваність у реалізації категорії ввічливості, виходячи з оцінки “вагомості” мовного акту. Ця вагомість визначається наступними факторами: розходженням у соціальній дистанції й дистанції влади між мовцем і слухачем а також трудомісткістю виконання дії, пов'язаної з погрозою втрати особи. Основна думка даної теорії полягає в положенні, відповідно до якого, чим більше мовець створює погрозу втрати особи для слухачючого (Face Threatening Acts), тим більш ввічливо він буде говорити.

Розрізняють “негативну” і “позитивну” форми ввічливості (“positive and negative politeness”). Так, негативна ввічливість пов'язана з наданням волі людині, позитивна ввічливість – із демонстрацією єдності й солідарності.

Стратегії позитивної ввічливості складаються у вираженні солідарності мовця зі слухачем і виражаються в наступних лініях мовної поведінки: прояв поваги й інтересу до слухача, тобто пряме цитування, залучення слухача в діалог, прагнення до згоди, облік бажань і схильностей слухача; створення атмосфери внутрішньогрупової ідентичності, тобто використання діалектизмів, жаргонізмів, звертання на “ти”, еліптичних утворень.

Стратегії негативної ввічливості полягає в наданні свободи дій слухачам, що прийнято в традиціях західної культури і звичайно розуміється як норма ввічливості. Ці стратегії зводяться до наступних ліній поведінки: запобігання прямих прохань і використання непрямих мовних актів; прояв поваги за допомогою приниження власного положення й піднесення положення адресата, готовність вибачитися; імперсоналізація учасників спілкування, тобто використання пасивних і безособових конструкцій, неозначено-особових займенників.

В англійському мовному етикеті існують досить ефективні прийоми, за допомогою яких реалізується принцип ввічливості в питальних мовних актах. Розглянемо, як вони застосовуються в різних комунікативних ситуаціях.

По-перше, ввічливість передбачає дотримання певних обмежень щодо тематичного змісту питання. Так, при звертанні молодшого до старшого або при далекій соціально-психологічній дистанції варто утримуватися від питань, що стосуються особистого життя співрозмовника, його віку, родинного стану, доходів, роду занять, оцінок інших людей. Саме в таких ситуаціях слухачу найчастіше доводиться вдаватися до ухильних відповідей, наприклад: "*But do you love him?*" asked Dorothy. "*It isn't a question of loving him*" said Ursula (D. Lawrence); "*Where would you go?*" – "*I know a place*" (T. Capote).

По-друге, при виборі питальної форми, доречної в певному комунікативному контексті, необхідно враховувати прагматичний потенціал різних типів питальних висловлень, що є наслідком їхньої граматичної семантики.

Найменш ввічливими є наказові питальні висловлення із предикатами мовлення (типу "*Tell me*", "*I want you to tell me*"). Така форма буде нечемною. Однак категоричність спонування значно пом'якшується завдяки використанню конструкцій типу "*Can/Could you tell me...?*"; такі висловлювання розглядаються як ввічливі способи одержання інформації, особливо при спілкуванні незнайомих або малознайомих людей, наприклад: (приїжджий місцевому жителю) "*Can you tell me where this road goes?*" (L. Jones).

Пряме запитання, аналогічно наказовим питальним висловленням із предикатами мовлення, спонукає слухача до відповідної реакції. При цьому серед прямих запитань особливим місцем займають негативно-питальні речення, які засновані на позитивній пресупозиції, тобто припускають, що до моменту мовлення в мовця була думка про предмет розмови. Таким чином, після даного питання очікується позитивна реакція з боку слухача, наприклад:

"*Isn't It more wonderful than ever?*" she asked him radiant like a newly opened flower, with tears like dew. "*It is always more wonderful*" (D. Lawrence). Обмежуючи волю вибору запитуваного, такі питання можуть бути використані, наприклад, у публіцистиці як "обхідний маневр" для "прориву оборони слухачого". Однак при усній комунікації можливі різні відповідні репліки залежно від щирого положення справ, можлива й "реакція від супротивного", тобто активізація оборонного інстинкту слухача, наприклад: "*Lord Petherton – on Mr. Mitcheff?*" *The Duchess stared but rather in amusement than in horror. "Why, hasn't he a property?" – "The loveliest Mr. Mitcheff is his property. Didn't you know?" There was an artless wail of surprise in her voice. "How should I know about all social scandals and things?"* (H. James). І нарешті, ці питання часто мають додатковий емоційний відтінок – вираження подиву мовцям, коли він виявляє невідповідність своїх очікувань реальному положенню справ (пор. у українській мові питання "Хіба...?", "Невже...?").

Досить розповсюдженою формою вираження питального мовного акту є приєднувальне питання (далі ПП), що структурно складається із двох частин. У першій частині втримується думка мовця про деяке положення справ, у другій – апеляція до слухача, закликання його виразити своє відношення до висловленого в першій частині судження, наприклад: "*You're a pretty bright boy, aren't you?*" (E. Hemingway); "*I wonder what she'll be like,*" he said. "*She won't be stupid, will she?*" (C. Snow).

Зазначимо, що власне питальну функцію такі висловлення виконують лише при висхідному тоні приєднувальної частини. При нисхідному тоні вони служать увічливою формою вираження мовного акту повідомлення.

Прагматичною характеристикою приєднувальних питань є їхня орієнтованість на підтверджувальну реакцію з боку слухача, що у свою чергу зближає їх з негативно-питальними реченнями. Однак на відміну від негативно-питальних речень висловлення такого типу виражають швидше прохання, благаання, а не вимогу погодитися, наприклад: "*We're going away tomorrow,*" said Al. She looked at him startled. (...) "*Well, we're gonna get married, aren't we?*" (J. Steinbeck).

ПП широко представлені в розмовному мовленні, вони вживаються в основному при рівноправних відносинах між комунікантами й при будь-якій соціально-психологічній дистанції.

Більше сильною формою зм'якшення імперативного компонента питального висловлення є загальне питання з неінвертованим порядком слів – так зване декларативне питання (ДП), у якому питальна функція здійснюється за допомогою висхідної інтонації (пунктуаційно їй відповідає знак питання), наприклад: "*You got fourteen days as well?*" (A. Sillitoe).

Семантична особливість ДП полягає в тому, що в ньому зберігається як припущення про деяке положення справ, так і приховане спонування до слухача оцінити правильність висловлюваного припущення. ДП надає мовцеві широкі можливості для вираження ступеня впевненості висловлюваного припущення за рахунок введення до нього модальних модифікаторів: модальних слів і фраз типу *perhaps, of course, maybe, surely, I suppose, I think, I imagine, I hope*; модальних дієслів у функції припущення, а також показників логічного висновку типу *so, then, and, but, as far as I can see*, наприклад: "*Your father was, perhaps, distressed by her death?*" (A. Christie), "*I suppose you will all stay to supper?*" he said in a politest unpresing tone (Tolkien); "*You may still be seen?*" (A. Hailey).

Розглянемо найбільш увічливі форми вираження питання в англійській мові. Якщо враховувати той факт, що залучення в розмову іншої людини (особливо малознайомого або старшого по статусу) є актом втручання в сферу його існування, то варто визнати соціально кращою таку форму питального висловлення, що дозволяла слухачу самому вирішувати, вступати або не вступати в акт комунікації. Под такої форми ставиться непряме запитання, яке лише виявляє бажання мовця мати деяку інформацію. Непряме запитання являє собою складнопідрядне речення, наприклад: "*I'm dying to know what you did with all the lions you slaughtered,*" said Susie Boyd (S. Maugham).

Непрямі запитання найбільш частотні при звертанні молодшого до старшого й нерідко супроводжуються додатковими маркерами ввічливості: вибаченнями, апеляцією до волі слухача тощо, наприклад: (служниця господарці) "*I'm sorry to have disturbed you, Madam ... I only wondered whether you wished to see me*". (D. du Maurier).

Варіантом увічливого питання є також "питання в питанні", у якому властиве інформативне питання, вклю-

чене як доповнення до складу загальнопитального висловлення, що вказує на ступінь інформованості слухача. Такі висловлення дають слухачу гарний шанс “вийти з гри”, відповівши лише на формально виражене питання, наприклад: “*Do you happen to know when it is open?*” – “*Oh, no, no. I haven't been there myself*” (L. Jones).

Надійним способом реалізації принципу ввічливості служить вираження комунікативного наміру у вигляді прохання його здійснити. Можливі різні способи вираження такого прохання: за допомогою окремого висловлення, частини висловлення, складного речення, наприклад: “*May I ask you where you are staying*”. (C. Snow); “*Might I inquire if you are the owner?*” (L. Jones).

В англomовному суспільстві між культурними людьми спілкування ведеться на трьох рівнях ввічливості – офіційному, нейтральному й фамільярному. Кожному рівню ввічливості відповідає свій власний стиль мови, і тому всі ввічливі слова та вирази можуть бути класифіковані за стилістичною ознакою, та, відповідно, віднесені до офіційного, нейтрального і фамільярного стилів мови. На офіційному рівні ввічливості ведеться ввічливе спілкування в офіційній обстановці, коли переважаюче значення мають не вік, стать або особисті якості, а соціальний статус співбесідників та їхні посади. Офіційний рівень ввічливості є нормою в установах, організаціях, ділових колах, у сфері освіти, охорони здоров'я, обслуговування тощо. Соціальна зумовленість вчинків, намірів співбесідників виражається в стилі їхньої мовної поведінки, яка оформляється по-інакшому, ніж мовна поведінка в домашній обстановці, у колі приятелів або при випадковому спілкуванні з незнайомою людиною. Відхилення від офіційного рівня ввічливості в офіційній обстановці сприймається як явна неповага до співбесідника і може привести співбесідників до конфлікту і навіть розриву їх офіційних стосунків. Тому треба суворо дотримуватися офіційного рівня ввічливості там, де він необхідний і передбачений ввічливістю.

На нейтральному рівні ввічливості здійснюється ввічливе спілкування між незнайомими людьми, а також між тими знайомими людьми, які не знаходяться в офіційних або фамільярних стосунках.

Фамільярний рівень ввічливості характерний для спілкування в родинному і родинному колі. Наприклад: до незнайомого перехожого слід звертатися з ввічливим проханням: *Excuse me, could you tell me the time, please? – Даруйте, ви не могли б сказати котра година, будьте люб'язні!*

Ввічливе прохання: “*Excuse me, could you tell me the time, please?*” – відповідає нейтральному рівню ввічливості і нейтральному стилю мови, але на фамільярному рівні ввічливості, в родинному або приятельському колі, прохання “*Excuse me, could you tell me the time, please?*” здаватиметься неприродним за тоном або штучно-пихатим.

В англійській мові, як і в українській, категорія ввічливості реалізується за допомогою різноманітних мовних засобів, зокрема семантичних та синтаксичних. Проте, набір маркерів ввічливості розрізняється за якісним та кількісним складом, що зумовлюється особливостями мови і культури. Одним з найбільш поширених семантичних засобів вираження категорії ввічливості є маркери вдячності. Нейтральні форми вдячності та відповіді на неї включають “*thank you*”, “*thanks*”, “*you are welcome*”, “*that's all right*”, “*that's ok*”, “*no problem*”, “*not at all*”. До більш ввічливих форм вираження вдячності відносять наступні фрази “*thank you very much*”, “*thank's a lot*”, “*many thanks*”, “*pardon*”, “*I'm grateful to...*”.

Маркери вибачення також відносяться до семантичних засобів вираження категорії ввічливості. Висловлювання з вибаченнями в англійській мові містять наступні ключові слова і фрази: “*excuse me*”, “*apology (apologies, apologize)*”, “*sorry*”, “*I am afraid*”, “*forgive*”.

Категорія ввічливості часто оформляється за допомогою ухильних, пом'якшувальних засобів, особливо коли є ризик образити людину. Модальні слова “*possibly*”, “*perhaps*”, “*maybe*”, виражають відверте обмеження притягування мовця. Вони можуть також вказувати на невпевненість та на той факт, що інформація, яка повідомляється подається швидше як думка, а не як доводжувальний факт, або можуть використовуватися для виявлення поваги до поглядів співрозмовника.

У формах ввічливого звернення розкривається повага до співрозмовника, що є очевидним впливом соціальних факторів на мовні структури. Звернення – один з найважливіших та найнеобхідніших компонентів мовного етикету – вживається на будь-якому етапі спілкування і є його невід'ємною частиною. Форми звернення можуть варіюватися від формальних, ввічливих звернень (“*excuse me*”) до неформальних, фамільярних (“*Look here!*”, “*Say*”, “*See here!*”, “*Hey!*”).

Існують спеціальні форми звернення для вираження поваги до людей певного соціального прошарку, які використовуються у формальних зверненнях: “*Ladies and Gentlemen*”, “*Your Excellency*”, “*Your Highness*”, “*Mr. President, Prime Minister*”.

Отже, ситуації “ввічливого контакту” між комунікантами – необхідна й важлива складова частина процесу спілкування.

У мові принцип ввічливості реалізуються на рівні слова, словосполучення та контексту. Використання певних засобів етикетизації залежить від стратегій й тактик, які мовець обирає залежно від своєї комунікативної інтенції. Етикет та ввічливість у сучасній англійській мові реалізується через використання комплексу вербальних та поведінкових засобів. З етикетизацією англійської мови пов'язані такі аспекти мовленнєвої ввічливості, як стратегії: розуміння, відповіді, ініціювання комунікації, намагання не нав'язувати власну думку адресату, також маскування негативної думки, та привертання уваги співрозмовника.

Література:

1. Богдан С. К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність / С. К. Богдан. – К.: Рідна мова, 1998. – 475 с.
2. Brown P. Universals of Language Usage: Politeness Phenomena Questions and Politeness / P. Brown, S. Levinson. – Cambridge, 1978. – P. 218–225.
3. Демченко Е. В. Категория вежливости в социокультурном общении / Е. В. Демченко // Гуманитарные и социально-экономические науки. – Ростов-на-Дону: Южный Федеральный ун-т, 2006. – № 4. – С.109–111.
4. Лінгвістичний енциклопедичний словник / Гол. ред. В. Н. Ярцева. – М.: Сов. енциклопедія, 1990. – 683 с.
5. Соколова Н. Л. Англійський мовний етикет. Монографія / Н. Л. Соколова. – М.: Изд-В УДН, 1991. – 157 с.
6. Longman Dictionary of English Language and culture. – Harlow: Addison Wesley Longmans Limited, 1992. – 1528 p.